

Родинне вогнище. Оповідання

КУПИТИ

Євген Гуцало - український письменник-шістдесятник, поет і журналіст. Один з небагатьох авторів, який зміг зберегти самобутність і сатиричність під час брежнєвського застою та продовжив писати після здобуття Україною незалежності.

У повісті «Родинне вогнище» письменник змальовує життя в маленькому селі Збараж, що оговтується після війни. Чоловік Ганки загинув, тепер вона сама ростить трьох дітей. Жінка відчайдушно прагне справедливості, тож, попри свавілля дрібних чиновників, знаходить у собі сили, щоб побудувати новий дім для дітей і відстоювати свою правду. Євген Гуцало не тільки створює яскраві характери місцевих мешканців і гостро-сатирично описує їхні будні, а й розповідає щемку історію материнської любові.

В інших текстах, що увійшли до цього видання, письменник, зокрема, говорить про дорослішання та зв'язок з родиною, близькість до природи й різнобарв'я села.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

неканонічний канон:

● **ЄВГЕН ГУЦАЛО.** Родинне
вогнище. Оповідання

● ЄВГЕН ГУЦАЛО. Родинне
вогнище. Оповідання

віхОла

Київ · 2025

УДК 821.161.2-321.2

Г97

Гуцало Євген

Г97 Родинне вогнище. Оповідання / Євген Гуцало; передм. Лесі Ворониної та післям. Ірини Борисюк. — Київ : Віхола, 2025. — 360 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8517-55-7

Євген Гуцало — український письменник-шістдесятник, поет і журналіст. Один з небагатьох авторів, який зміг зберегти самотність і сатиричність під час брежнєвського застою та продовжив писати після здобуття Україною незалежності.

У повісті «Родинне вогнище» письменник змальовує життя в маленькому селі Збараж, що оговтується після війни. Чоловік Ганки загинув, тепер вона сама ростить трьох дітей. Жінка відчайдушно прагне справедливості, тож, попри свавілля дрібних чиновників, знаходить у собі сили, щоб побудувати новий дім для дітей і відстоювати свою правду. Євген Гуцало не тільки створює яскраві характери місцевих мешканців і гостро-сатирично описує їхні будні, а й розповідає щемку історію материнської любові.

В інших текстах, що увійшли до цього видання, письменник, зокрема, говорить про дорослішання та зв'язок з родиною, близькість до природи й різнобарв'я села.

УДК 821.161.2-321.2

Текст повісті «Родинне вогнище» звірено за виданням Гуцало Є. Вибрані твори : у 2 т. — Київ : Радянський письменник, 1987. — Т. 1.

Тексти оповідань «Хустина шовку зеленого», «Багаття серед ночі» звірено за виданням Гуцало Є. Хустина шовку зеленого : оповідання. — Київ : Радянський письменник, 1966.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Леся Воронина, передмова, 2025

© Ірина Борисюк, післямова, 2025

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

неканонічний канон:

Коли міркуєш про канон української літератури, у пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький... Хоча насправді цей перелік значно ширший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів — від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на твори українських класиків по-новому.

Життя таке страшне, таке солодке

Це видання є спробою по-новому прочитати твори Євгена Гуцала — письменника, який для багатьох є беззастережним літературним авторитетом, книжки якого вплинули на світогляд кількох поколінь українців. Інші ж вважають, що проза Гуцала — це релікт минулого, цікавий хіба що фахівцям з історії літератури.

Початок літературної кар'єри Євгена Гуцала, що припав на ранні 1960-ті, на роки «відлиги», був надзвичайно успішний. Перша книжка «Люди серед людей» вийшла у світ, коли йому було лише двадцять п'ять. Імпресіоністичні оповідання, замальовки, новели, написані з абсолютним чуттям мови, де головним героєм часто ставала природа, особливе, загострене сприйняття краси світу одразу привернули увагу читачів. Павло Загребельний, тодішній головний редактор «Літературної газети», щойно прочитавши кілька оповідань молодого письменника, запропонував йому працювати в газеті редактором.

Тоді ж відбулася дивовижна поїздка до Франції у складі делегації молодих письменників і зустріч з представниками «вільного світу» — подія, що справила на Гуцала колосальне враження. Здавалося, залізна завіса, якою Радянський Союз відмежувався від решти світу, от-от упаде. Головним у ті роки було відчуття неймовірної свободи — нарешті можна було дихати на повні груди й не озиратися на літературних держиморд з їхніми приписами й заборонами. Одна за одною виходять книжки новел і повістей, самі назви яких звучать як виклик ідеологічно вивіреній «виробничій» прозі: «Яблука з осіннього саду», «Скупана в любистку», «Олень Август», «Хустина шовку зеленого», «Запах кропу»...

Але настають брежнєвські часи, і починається полювання на відьом: на довгі роки замовкає Ліна Костенко, не здатна йти на жодні компроміси з владою, затиснутий у залізні лещата цензури, закінчує життя самогубством Григій Тютюнник, Валерій Шевчук пише «в шухляду». І кожен із шістдесятників мав вирішувати для себе найболючішу проблему — не йти на угоду з владою й припинити

друкуватися чи «перелицюватися», зрадити себе, писати під замовлення. Багато хто так і зробив, вірячи, що перебуде лихі часи, надягнувши на себе машкару. А ось потім, потім, коли зміняться обставини, коли його захищатимуть титули й нагороди, він напише свою головну книгу. Але машкара намертво прилипає до обличчя й поступово деформує й нівечить його. Скільки таких обдарованих письменників, художників, музикантів так ніколи й не відмилися від отого власноруч накладеного на себе гриму.

Був ще й третій шлях, і Гуцало обирає його. Він не йде на барикади, не стає дисидентом, як Василь Стус, Євген Сверстюк, В'ячеслав Чорновіл чи Іван Світличний, які свідомо прирекли себе на арешти й табори. Він продовжує писати. Але тепер він пише реалістичну прозу — це повісті «Передчуття радості», «Дівчата на виданні», «Шкільний хліб», «Сільські вчителі», «Весна високосного року», «Бережанські портрети». І в цих повістях — правда про людей, що оточували його в дитинстві, що залишаються людьми за найтяжчих життєвих обставин. Він шукав і знаходив спосіб, як розповісти правду про те, як ми навчилися жити й виживати в умовах брехні, як деформувалася наша свідомість. І, можливо, тому в його оповіданнях та повістях із часом з'являються герої, котрих важко назвати ідеальними, і гумор його стає дедалі дошкульнішим і гіркішим. І навіть любов, яка має нести очищення й просвітлення, часто обертається трагедією, а то й фарсом.

Особливо пильно стежив за «відхиленнями» у творчості Гуцала критик Лазар Санов, який розпочав свою кар'єру ще в 1930-ті зі статей, що більше нагадували доноси, за якими письменників заарештовували, звинувативши в усіх можливих «ізмах». А Григорій Штонь, обурений Гуцаловими творами, що не вкладалися в тісні рамки соцреалізму і, за словами пильного літературознавця в цивільному, були просякнуті «абстрактним гуманізмом» (?!), з більшовицькою прямоотою закликав: «Треба відтинати набиту на подібній мазні руку!». Щоправда, руку Євгенові Гуцалу не відтяли, проте впродовж усього життя боляче били по тих руках.

Мабуть, головною рисою письменника була абсолютна природність, невміння грати якусь непритаманну йому роль. І це навіть не його заслуга — просто він таким народився. І коли на початку 1980-х один за одним з'явилися три «хімерні» романи: «Позичений чоловік»,

«Приватне життя феномена», «Парад планет», багато хто із читачів і критиків був вражений. Адже досі Гуцала вважали неперевершеним стилістом, тонким ліриком, поетом у прозі. А тут — роман абсурду, пародія на соцреалізм з його «героїчними буднями», боротьбою за надої й зібраний урожай, що переплітається з містичними прозріннями головного героя, спілкуванням з позаземними цивілізаціями, провіщенням майбутнього й урешті осягненням усіх таємниць Всесвіту. «Позичений чоловік» одразу став бестселером, був однією з найпомітніших подій літературного життя середини 80-х років минулого століття, а 1995 року письменник отримав за цей роман Міжнародну премію фундації Антоновичів.

Тоді ж, на початку 1980-х, виходять одна за одною поетичні збірки Євгена Гуцала: «Письмо землі», «Час і простір», «Живемо на зорі». Остання книжка поезій — «Напередодні нинішнього дня» — з'явилася 1989 року.

Та все ж в останні роки життя головною для Гуцала була робота над циклом публіцистичних статей, присвячених українсько-російським відносинам. Спершу ці статті публікувалися на сторінках газети «Літературна Україна», а 1995 року, вже після смерті автора, вийшли окремою книжкою під загальною назвою «Ментальність орди». Історія з цією книжкою мала драматичне продовження. Після виходу Гуцалової публіцистики продаж її в книгарнях і на розкладах намагалися заблокувати, а тираж — знищити. Історик Олексій Толочко (син одіозного академіка Петра Толочка — голови проросійської політичної партії Слов'янський народно-політичний союз) у статті «Ментальність ясиру» звинуватив Євгена Гуцала у ксенофобії та спробі проектувати власні, українські, гріхи на сусідній братній народ. А газета «Товарищ» викривала Гуцала як «зоологічного націоналіста» й людиноненависника.

Уже тридцять років немає Євгена Гуцала, а «Ментальність орди», особливо сьогодні, коли Росія прийшла знищувати нашу державу, стає дедалі актуальнішою, все більше аналогій виникає між нинішнім окупаційним сценарієм російського зверхника та його імперськими й більшовицькими попередниками. І так важливо, щоб ці твори, які ґрунтуються на свідченнях самих російських воєначальників, істориків, письменників — апологетів «Третього Риму» та особливої

місії «собирателей русских земель», прочитали наші співвітчизники. Особливо ті, які ще й досі тішаються ілюзіями щодо нашого північного сусіда.

Готуючи до друку цю книжку, ми дуже хотіли, щоб Гуцала прочитали по-новому, бо, на нашу думку, найкращі його твори — це література вищої проби. Здається, про найбільші українські трагедії ХХ століття ніхто не написав так стримано і так сильно, без жодного пафосу й фальшу, як це зробив Гуцало у своїх повістях, виданих на початку 1990-х. І, звичайно, до книжки увійшли оповідання Євгена Гуцала, які багато хто з літературознавців та критиків вважає вершинними у творчості письменника.

Леся Воронина

Родинне вогнище (*Мати своїх дітей*)

Повість

Живе Ганка на Хацапетівці — є такий куток у їхньому селі. Куток як куток: до соші не так уже й далеко, ліс — за горбками, за день можна звинутись по в'язку, а то й двічі туди й назад, якби тільки сила була. А поле до самісінького городу добігає. І річка є неподалік, можна очерету вжати чи лепехи, коноплі вимочити, коли треба.

Любить Ганка свою Хацапетівку, нікуди звідси не перебралася б, хоч би й просили. Бо ще хіба кому в селі так близько до глиняників, як їй? А нікому, бо глиняники теж за її городом. Вигода, звичайно, маленька, а хіба тепер тих великих вигід так уже й багато? Одна маленька вигода, друга — теж невеличка, з пучку, третя — як макове зерно, а коли все докупи скласти?..

І поле під хатою — не в кожного. Коли зеленіє, коли цвіте — радості з того на ламаний гріш, а під осінь? Під осінь можна й колосок якийсь узяти, а колосок до колоска — уже два. Чи, скажімо, картоплі прихопити трохи, буряків. Бо коли йдеш через поле — гріх не нагнутись і не взяти, воно ж бо спільне. Раніше то й кавуни тут сіяли, і помідори садили, а з позаминулого року перенесли їх далі від села, щоб менше паслося по них.

Про Ганку не скажеш, у тілі вона чи ні, бо одяг на ній завжди такий, що не вгадаєш. Спідниця — довга, при самій землі бомбляється, а що вже рясна — коли холодно, то сяде на траву, ноги обтушкує, ось уже й не мерзне. І блузка на ній, і кофтина — старенькі, зношені. Інша про свято має одяг якийсь, старається між люди вийти в новішому та чистішому, а для Ганки що будень, що свято — однаково. Щоправда, є в неї туфлі, які вона неабияк оберігає. Ті туфлі вона озувала зо три рази або з чотири, коли ще діувала, а з тих пір ніяк не осмілиться. З кожним роком здаються їй усе кращими та все фасоннішими — ото взує, а люди й почнуть язиками плескати, що неспроста виряджається, вже на когось оком накинула. А цур їм та пек! Щоб не давати чужим язикам роботи — нехай лежать туфлі, од того не злиняють, а не дочекаються своєї пори — теж не біда.

Була в Ганки мати, війну пережила, далі б їй жити, бо не така вже й стара, але смерть не задобриш, не скажеш, щоб навідалася пізніше, — от і з'явилась на їхньому цвинтарі ще одна могила, а на хресті бляха з написом: «Тут спочиває раба Божа Степанида Кирилівна Манжос. Земля пухом. 1890–1946».

Чоловіка Ганчиного вбито на фронті. Навіть похоронної на нього не прийшло, то вона потім ще довго по всіх усюдах розсилала свої запити, ходила у районний військкомат, добивалася в область, аж поки сказали: загинув її чоловік, і навіть папірця на руки видали, в якому значилось — чорнилом поміж фабричних літер, — що таки загинув. Ганка навіть не плакала — може, тому, що виробилась, а може, через те, що сльози виплакала чи висохли вони. Тільки обірвалося щось у ній, лопнуло з ниттям та болем, і нічим уже не можна було його сточити. Видали їй пенсію за вбитого, але хіба пенсія замінить живу людину?.. Хотілося пожуритись, а й пожуритися не було ні часу, ні змоги: треба було якось жити, треба якось раду давати собі, дітям.

— Ото якби вас не годувати, — казала їм, коли сердилась, а сердилась вона не дуже часто, — то хай би жили, не шкода, але ж щодня роти розкриваєте, щодня туди треба щось покласти.

Діти слухали й мовчали. Були всі троє худі, жовтолиці, самі тільки очі на обличчі — сині, як барвінок. Від батька взяли ті очі, а від неї — не волосся, а мички.

— І чого ви в мене такі тихі? Чого не сваритесь, не б'єтесь, не плачете? Зчинили б гармидер, побоїсько якесь, то, може, на душі полегшало б, а то ж тихо в хаті, як на цвинтарі.

— І чого ви, мамо... — починав, але не доказував старший — Іван.

— Ну, ну, викажи матері! — під'юджувала сина.

Проте Іван насуплювався, голову в плечі втягував — сидів сичем.

— Отакі ви в мене! Навіть з матір'ю посваритись не годні. То чи ви з людьми зумієте погарикатись, коли треба? Чи допомогти мені? І чого ви в батька вдались? Чом у мене не пішли, га? Злецько вам буде, а мені біля вас — мов пироги з полином їсти.

Діти мовчали.

Хацапетівка — такий куток, що нікому не клади пальця в рот — відкусять. На Хацапетівці нічого не робиться так, щоб інші про це не знали. Справив батько дівчині нові чобітки, пройшлася в них, а

другодні про це вже весь куток знає, починають кісточки її перемивати, що неспроста, мабуть, вирядилася, боїться, мабуть, у дівках засидітись, ось і постарались обнову, ось і показує всім. А спробуйте непомітно гіллячку додому принести й сховати. Вже коли принесли, то ліпше не ховайте: балачок і так не обминути. Коли хто свариться — всі беруть участь у сварці, а тому-то згодом не так просто й помиритись: це ж треба, щоб увесь куток перемирився. Тут кожен з чим-небудь силкується критись. Той — із своєю радістю, той — із горем, один — з невдачею, інший — з удачею. І всі вважають, що інакше не можна, бо інакше — пропадуть. А пропадати з доброї волі нікому не хочеться.

Ось хоч би Клара Стефанишина. За тридцять їй перескочило, а до сорока ще не доскочило. Перед війною, може, хтось до неї і вчашав із сільських — забулось це чи згадувати нікому не хочеться, а як фронт стояв у їхньому Збаражі, то вона таки не одного німця пускала до себе, ще й тепер носить надароване ганчір'я. Прийшли наші, Клара хіба ж не злигалася з одчайдушним старшиною?! Як одходив з частиною, то обіцяв повернутися — через те й не зачіпав ніхто Клару, побоювались. Старшина, щоправда, не прийшов назад — кулю стрів у бою чи іншу молодичку надибав та й зачепився біля неї, а Клара й без нього не пропала. Навідувався до неї з району солідний такий чоловік у шкіряному пальті, яке він смальцем змащував, щоб блищало. Був він уповноваженим по заготівлі, казала, думає брати її, але чи передумав, чи в інший район перекинули — перестав учащати. Ну, зате Клара до міста перебралась, а коли приїжджала в село — з нафарбованими губами, з міською зачіскою та з ридикюльчиком, — говорила Ганці:

— Як поживаєш?

— А так! Жию — хліб жую! — із серцем відповідала Ганка. Вона недолюблювала Клару й не крилася з тим.

— Авжеж, — погоджувалась Клара й збивала на голові волосся, скручене в дрібненькі кільця. — Дітлахів маєш, як шашеля, вони й струблять тебе...

— Струбити не струблять, бо мене не люблять.

— Що ж вони люблять?

— Те, що мете!

Але Клара не ображалась. У місті навчилася складати губи сердечком і тепер, розмовляючи з Ганкою, копилила їх саме так.

— Ти, — говорила м'яко, — така, як і була.

— А була погана, ге?

— Ні, чого ж... Тільки могла б покинути їх чи в притулок здати. Самі повиростають, без тебе.

— Хіба в них матері нема, щоб у притулок?

— Мати є, але в неї одне життя. Ось поїхала б ти зі мною в город... Там би одягнулась і тіло випасла б... А то дивитись на тебе страшно.

— А ти не дивись!

— Таке скажеш... Ми ж з тобою колись разом і товаришували, й діували.

— Моє вже оддіувалось. Мій парубок — у землі, а я по землі.

— Отож-то, що по землі... Могла б і зарплату мати, і в кіно піти, і щоранку чай з булкою пити.

Проте Ганка не хотіла з нею балакати. Оберталася і йшла. Бо водитимешся з Кларою, то й тебе такою вважатимуть, як вона. А кому охота, щоб про тебе злецько думали?

Чого-чого, а тих порад Ганка стільки наслухалась, що дивно, як це в неї вуха од них не зів'яли. Хто тільки її не зустрине, хто тільки в хату не загляне — кожне з порадами. Так, наче в неї голови немає. Звісно, бажають добра, але порада — лише відрада, та й то на якусь хвилю. Особливо щедра на них баба Бахурка. Прозвали її так ще тоді, коли маленькою була, а як учепилося прізвисько, то до старості не відчепилось. Баба дрібненька й сухенька, схожа на печерицю, звати її гарно — Дуня, але в очі її кличуть тільки Бахуркою і старі, й малі.

— А що я тобі скажу, Ганко, — звертається Бахурка і дивиться на молодицю так, немов червінця збирається дати.

— Господь вас знає...

— Треба тобі заміж виходити.

Засміялася б Ганка, таж коли дере в горлі од тої балачки, наче колючого віхтя запхнули.

— Завтра й вискочу... кругом хати навприсядки.

— Е-е, жартуєш. А без чоловіка — що без голови. Він хоч і вдарить, хоч і насвариться коли, але ж якісь штани крутяться на обійсті, вже добре.

— Тепер таких, як я, хоч греблю гати. Хто на мене подивиться?

— Подивитись подивиться, але ж і самій треба... Ген Сонька Твердоступиха як?

— Я вам, бабо, не Сонька. В мене совість є. Чужих годувальників приманювати не збираюсь.

— Одного приманиш — от більше й не будеш нікого приманювати.

— Ви така мудра, така розсудлива, а собі ж чого не приманите? От я у вас і повчилася б.

— Мені тепер одна дорога... А ти ще молода... І дітей маєш. І хата ген розвалюється, що підіпреш її з одного боку, на другий перехняблюється, гейби зовсім п'яна.

— А п'яна, п'яна. І вітром ушита, а не околотами.

— Чим тобі Дудник не чоловік? Не біда, що в нього ноги нема, зате майстер який. І вдачу має...

— Але ж порохно з нього сиплеться!

— Порохно сиплеться, а ти візьми віничок, обмети круг нього — ось і не видно нічого. А він чоботи шиє і латає. Може діжку зладнати чи домовину. Хіба не возить щонеділі на базар граблі продавати? А коцюби? Він і коші плете, і хватки на рибу.

— Плете, а не мені. В нього стара мати є.

— Е-е, Ганко, Ганко... Матимеш таке серце — не здобруєш. Тепер тільки такі, як Сонька Твердоступиха, й живуть.

— Не хочу пити чужі сльози, годі про це.

— Колись попомниш мої слова...

Бахурка дуже запечалювалась, що, здається, смуток так і бризне їй зараз із очей. Баба-печеричка, баба-порхавка не сьогодні, то завтра чорною землею стане, а ти ж дивись, і про неї, про Ганку, задумується. Хотіла їй подякувати за те, але... не в силі була, чулася роздратованою, бо стара розворушила їй незагоєні рани.

— Е-е, бабо, — сказала Ганка, — не журіться. Ще вип'єте на моєму весіллі чарку, бо не до старості йдеться ж мені, а до молодості.

— Смійся, смійся над старою.

І йшла. А Ганка думала про всяку всячину. Звичайно, Сонька Твердоступиха недоброї слави зажила в усіх, що відбила чоловіка від живої жінки та від малих дітей. І чоловік же зовсім нікудишній — миршавенький, п'яничка, задавака, брехун. Їй-богу, правда, самі тільки

штани чоловічі в нього є, а більше нічого, либонь. Проте вміє Сонька тримати його в руках. І хоч лають її, хоч не одне проклинає, а ж є такі, що й поважають, аякже. Бо зуміла для своїх дітей батька не батька, а підмогу знайти!

Якось прибігла до неї Бахурка — наче відьма на помелі: засапана, волосся вибилось. Розкриває рот і тільки зіпає, сказати нічого не може. То Ганка дала їй води закропитись.

— Іди в сільраду... — врешті заговорила.

— Викликали?

— Йди в сільраду. Послухай, що кажу... там коваль зайшлий об'явився. Хай до тебе на постій определять.

— Чи я дурна, щоб до себе його брати? Ще й сама побіжу просити?

Бахурка вже одзіпалась, говорила спокійніше:

— В кузню його приймуть, а на нього ж колгосп щось даватиме? І хліб, і соломучу... Зайшлий!.. Може й назавжди зостатись.

Пішла Ганка. Але з-за воріт вернулася назад. Умилась, причесалась. Хотіла й туфлі свої взути, однак зразу ж відігнала цю думку: якби ж хоч вечір був, щоб менше бачило, а то посеред білого дня!

Біля сільради — глиняної хатини на троє вікон — стояло дві молодичі. Ганка підійшла безпечно, не зметикувавши одразу, чого б то вони мали там огинатись. Пізніше зрозуміла, та вже пізно було.

— Є голова? — поспитала привітавшись.

— О, і їй до голови! — криво посміхнулася Катря Мурашко — дебела дівуля, котра й на картоплі росла, як не кожен на дріжджах виросте.

А тітка Густя тільки з неприязню, гостро так на Ганку — й одвернулася не обізвавшись.

— Якщо нема, то я почекаю, — мовила Ганка, не рада вже, що послуухалась Бахурку й прилетіла сюди. Бо, либонь, припізnilась, не першою в черзі стоїть.

Жінки мовчали, одвертаючись одна від одної. Першою не втрималася Катря Мурашко — довгий язик мала, ніхто ще не одрізав їй.

— А ви чого прийшли, га? — звернулася до Ганки. — Ковалю до вас не пошлють, і не думайте.

— От і пошлють!

Катря зареготала, зневажливо позираючи на її збиті ноги та на червоне, схоже на випалену глину, обличчя.

— Ви ж його не нагодуйте й не опоштуєте, бо маку багато насіяли, мак той треба доглядати. Ви чого прибігли? Щоб об'їдати його, от чого!

— А ти?! — сполотніла Ганка. — А ти чого? Сучка ти!

— Я не сучка, — спокійно заперечила Катря. — Про це всі знають. І коваля до нас пошлють, бо в нас є де постелити й нагодувати зможемо.

Усе в Ганці кипіло, вона ж стримувалась. Катря не вмовкала:

— До вас не пошлють, і сам він не захоче йти, бо ви на проклятій Хацапетівці живете, а наша хата біля кузні.

— І моя хата біля кузні, — тихенько докинула тітка Густя.

Дебела Катря тільки плечима знизала, проте змовчала. Бо до Густі найперше можуть і послати — сама вона, одиначка, і господа в неї чиста, простора.

— А в мене ж діти... — похопилась Ганка й сама вже була не рада.

— То що? — зразу накинулась Катря.

— То що? — й собі не стрималась тітка Густя.

А Катря вже сипала горохом:

— Та вони ж йому вуха пообгризають! Хіба він за ними матиме вільну часинку? Краще вже чоловіка живцем у землю покласти.

Тут і надійшов голова сільради Семен Балко, а за ним — і вусань незнайомий, у зеленій гімнастерці, вицвілій, поношеній, у картузику з обвислим козирком. Був той вусань щупленьким і руки мав довгі, аж за коліна сягали. Та й вилицями наділила його матінка так, наче нагородила: що вже кістляві, що вже випираються на обличчі, немов пеньочки.

— А-а, гвардія... — сказав Балко, забачивши жінок. — Чого позлітались? — І його завжди похмуре, наче аж чимось невдоволене лице стало ще похмурішим.

— Ви нас по одній викликайте, — вихопилася Катря. — Які в черзі.

— Всі за одним, — ледь-ледь усміхнувся Балко, — чи в кожної своє? Ось ви, Ганко, чого прийшли?

Жінка переступила з ноги на ногу. Вже здогадувалась, що отой довгорукий — чи не коваль, либонь.

— Коли влада не проти, — обізвалась, — то, може б, до мене коваля послали на постій, га?

Катря Мурашко вискочила поперед неї, відтрутила плечем.

— Казали мати, щоб до нас!

— І ви за тим, тітко Густе?

Тітка Густя тільки покивала ствердно. Балко бликнув на вусатого, той на Балка. Сказав йому голова:

— Бач, яка ціна тобі в нашому селі?

— Як у недільний день, — погодився той.

— Отже, розходьтесь, дівчата, — мовив голова. — Розходьтесь, бо в нас уже є і стіл, і квартира.

— Отакої! — тільки й прошепотіла Катря. Зашарілась несподівано — щоки її морквяним соком зарум'яніли — й хутенько подалась.

За нею й тітка Густя потягнула. Тільки Ганка не поспішала. Голова поглянув на неї запитливо. Мовляв, чого чекаєш? Мовляв, не роздеремо ж одного чоловіка навпіл, щоб і тобі трохи вділити.

— Хотіла ще спитати вас... — і замовкла, бо з язика жодне слово не летіло, наче заворожило. — От коли ще хтось до села доб'ється, то, може б, до мене, га?..

— І чого б то охота така? — поспитав голова й підморгнув ковалеві. — Чи не обкрутити збираєшся? Так ти ж багатодітна.

— Куди вже мені. Хай уже такі спритні, як Катька. А до мене б тільки на постій. Як-не-як, а соломи б якоїсь виписали на чоловіка чи там ще чогось.

— Оце того й приходили? — удавано здивувався Балко. І до коваля: — А ми ж з тобою, Панасе, думали, що... Ну, добре. Йди вже, Ганко.

Проте жінка не поспішала йти.

— То не забудете? — допитувалась. — Зробіте таку ласку?

— Безпремінно, — пообіцяв Балко. І, вже заходячи в сільраду, покрутив головою, кинув: — Ех, баби, баби!..

Поверталась назад, а сорому не відчувала. Ну, чого б це їй устидатись? Не красти ж хотіла, не піддурити. Стрілась їй Сонька Твердоступиха, бігла з крамниці, перевалюючись із повною корзиною. Лукаво так склала свої губи, схожі на дощових черв'яків, поспитала:

— То що там виділила сільрада?

Не інакше як Катря Мурашко розплескала. Бо тітка Гуся не з таких, не повинна б. Не зупиняючись, відповіла:

— Чула, що одбитих будуть завертати, а так — нікому не виписують. І пішла своєю дорогою.

Все село розбите на кутки. Крім Хацапетівки, є ще Кулішівка. Чому так називається — ніхто не знає. І не тому, либонь, що тут здавен люблять куліш їсти більше, ніж борщ або гарбузову кашу. Й не тому, що живуть тут самі Куліші, а решті прізвищ дорогу сюди заказано. Є куток, що зветься Виселки, — сюди з села вибирались до революції й після революції, ставились, обростали садками, криницями, хрестами. А є куток, званий Кривим, — чи не поставився тут давно колись кривий дядько, а тому й місцину цю так охрестили? Є куток Біля Цвинтаря, а також Домашине болото.

Кажуть: на Домашиному болоті найкращі збаражчани живуть. Чому найкращі? А хіба на Хацапетівці чи на Кулішівці гірші? Не так із колодязів воду тягнуть чи інакше якимось до рота ложку несуть? І воду з колодязів беруть відрами, а не лантухами, й ложку до рота несуть правою рукою, а не лівою ногою, й дітей народжують так само, як по інших кутках, а чомусь таки казали колись і тепер кажуть: на Домашиному болоті найкращі збаражчани живуть.

Про кожен куток щось у селі кажуть. Про Хацапетівку — що тут дітей дрібних стільки, як зірок над Збаражем. Про Кулішівку — що на цьому кутку дівчата вродливі та вода смачна, годиться вона на все. Про Виселки — тут стіни в хатах не мокріють і долівка завжди суха. На Кривому чомусь яблуні та груші не ростуть і не родять, а тільки бузок цвіте, як навісний. Про Домашине ж болото казали й кажуть: живуть тут найкращі збаражчани.

Й завжди в селі була більша повага до тієї людини, що живе на Домашиному болоті. Й на слово цій людині якимось одразу вірили, й менше казна-чого плескали про неї, і менше поговору ходило. От, скажімо, навідається хтось у сільмаг до Глемездика — той прийде з Хацапетівки, а той із Домашиного болота, і Глемездик хоч який уже хитрун і крутій, а швидше-таки відпустить того, що на Домашиному болоті живе, ніж хацапетівця.

А чого? Бо так уже в селі повелося.

У війну по навколишніх селах чимало партизанило — про Чорний ліс усі чули. Не раз і не два заскакували і в Збараж партизани: то поліцаїв пострахати, то харчу роздобути. А то вже перед самим визволенням — добулася в село партизанська валка. Всі на санях, та, видно, ось-ось на коней пересядуть, бо ж година така стоїть, що за якусь хвилю розтане сніг і розков'язне земля. Зайшла валка на Домашине болото й далі в село не поїхала — звідси й до лісу ближче, і яри неподалік. Сани за хатами поставили, щоб не так усім в очі впадали, а коней по хлівах. Треба ж їх годувати чимось, бо захляли в довгих переходах. То люди з Домашиного болота не пошкодували своїх стріх — поздирали та, в окропі спаривши, позгодовували партизанським коням. Ні одна тітка не пошкодувала, в жодної не затремтіла рука, коли здирала сніпки. І ввечері, коли валка рушила вперед, у незвіданий морок майбутніх сутічок, позоставались на Домашиному болоті хати, що світили обдертими латами.

Проте світили недовго — до наступного дня. А наступного дня була вже у Збаражі зондеркоманда німецька, чиясь рука вказала їй на Домашине болото.

І що ж сталося? Спершу взялися вони палити сусідній куток, званий Кривим, бо на Домашиному болоті хати без стріх не горіли, то вдалось їм так-сяк пошкодити вогнем п'ятеро чи шестеро хат. Діловито, весело перемовляючись, ходили від обійстя до обійстя, старанно підпальювали хати. Добре, що селяни повтікали, а то горіти б їм разом зі своїми господарями. Згорів тоді Кривий куток дотла, тільки печища чорніли страшно й дико, наче їх просто неба так і поставлено. І на Домашиному погоріло трохи...

Німців так швидко пужнули тоді, що в Збаражі вони нікого більше й не спалили. Ну, звісно, багато хатів постраждало від снарядів, одну бомбою рознесло, але то все врозкидь, не так, як на Кривому кутку, — все підряд.

Зразу ж після війни заходилися відбудовуватися села — кому охота в землянках сидіти. Не кротоми ж народились! Й держава тоді хоч і вимучена була, проте свої думки на інше повернула. Чим могла, тим вона й погорільцям помагала. Тим, хто найдужче постраждав од німців. А в Збаражі найдужче постраждали від ворога на Кривому — ото й ухвалено було в районі найперше допомогти цьому кутку, щоб усі

бачили, як-то має виглядати відбудоване село. Повиписували людям дерева, дали коней, щоб привезти, помогли різним дріб'язком — і ось через короткий час задзвеніли на Кривому сокири та молотки, заспівали пилки.

— Кривий куток ставиться!

Спершу всі ходили на толоку — радісно було збиратися до гурту, вкупі працювати, радісно дивитись, як хати зводяться. Наче самі. Ну, звісно, не самі, бо майстрів трохи в своєму селі познаходилося і з сусідніх поприходило, та все ж так швидко ставились тоді хати, ніби самі росли.

Ганка теж приходила, теж помагала — то одне запросить, то друге. І вона перша вгледіла, що звідусіль приходять люди, хто тільки може, а з Домашиного болта — хоч би тобі один чоловік навідався.

— Заздрять люди, либонь, бо чого ж іще, — гомоніли жінки. — Заздрять, що не їм.

— Кожному хотілося б, — докидала Ганка, — а тільки ж не кожному таланить. Ось хоч би і я...

— Е-е, Ганко, мовчали б! Не спалили ж вас, бомбою не розкидало!

— Та не розкидало, дяка Богові. А тільки хатина в мене геть зовсім нікудишня, скоро стеля на голову впаде.

— А як падатиме, то ви її головою і підіпріть! Вам ще добре, бо є дітям де сховатись, а цим, що на Кривому кутку? У землянках розкошують!

— Хіба ж я що...

— Не будьте, Ганко, такі, як оті з Домашиного болота.

То Ганка візьми й задумайся: а чого не поприходили з Домашиного? І всі як один? Либонь, зговорилися. Гірко, звичайно, коли твоєму сусідові ставлять, а тобі ні. Бо людям на Кривому більше не повезло, ніж тим, що на Домашиному.

Ганка валькувала-валькувала, а це руки в неї обвисли і вже не беруться до роботи. Бо й справді, як же це виходить, коли подумати: домашани партизанам помагали, німці їх теж палили — і хат їм не ставити? Отого менше й попалили їх, що не пошкодували вони свого добра.

— Людоньки, — затіяла тоді Ганка розмову. — Що ж це виходить? Домашани партизанів доглянули, а ми хати на Кривому ставимо? Як

же це так?

— А вам заavidки, — знову Ганці, — що не вам?

— Хай мені не ставлять... Але що ж це?.. Спершу хай би на Домашиному болоті поставили. В них же партизани...

— А хіба люди з Кривого винуваті, що партизани до них не прийшли? Якби сюди прийшли, то хіба не допомогли б їм? Так само допомогли б!

— А я кажу, що винуваті? — наче аж знічувалась Ганка. — Та тільки вийшло воно все так...

— Тоді вийшло так, а тепер — інакше!

Ганка вголос розмірковувала, а біля неї вже чималий гурт зібрався.

— Не всі ж чоловіки і воювали. Декого не взяли, дехто зумів одкрутитися своїми хворобами та болячками. То хто заслуженіший? Заслуженіший той, хто воював. А з Домашиним болотом вийшло так, що воно й партизанам допомогло, і німці його покарали, а віддяки за все це нема.

Ганці заперечували:

— За те й Кривий куток спалили, що Домашине болото горіти не хотіло.

— Ще й на Домашиному поставлять!

— Не забирати ж дерево, що оце вже оброблене, та й на Домашине болото нести!

— Хіба на Кривому кутку не сироти, не вдови? Хіба тут не в землянках гниють?

На диво, була тоді Ганка спокійна, врівноважена, хоч і вона вміє широко рот роззявляти. Своє доказувала:

— Тут удови й сироти, тут землянки. А хіба на Домашиному болоті краще? В хоромах живуть?

— То чого ти, жінко, хочеш? — почали вже гніватися на Ганку, що воду каламутить, од роботи відриває своїми балачками. — Може, тебе хто підіслав?

— Підіслали, авжеж, —покивала Ганка головою й гірко скривилась, що про неї могли так подумати.

— А не підіслали, то кажи, що хочеш? Аби оце все поламали й на Домашине болото перенесли?

— Ламати не треба, — заперечила Ганка. — А тільки в тих людей, що не починали робити, забрати дерево — й віддати.

Поки точилася вся ця розмова, зібрався весь Кривий куток. Почав він кричати, лемент зчинив, тюкав на Ганку, репетував. Геть зовсім розпасіювалися жінки, розходилися так, що зблідла Ганка рада була б пташкою випурхнути з цього юрмиська, та не випурхнеш. Добре, що дехто почав її обстоювати: а що, правда, казали, якось воно не так усе повернулося, як годилося б, і Ганка не просто язиком плеще, а діло каже.

Ото Ганку й врятувало, що з'явилися у неї однодумці. А як відстояли її, то вже почувалася злою і рішучою. Вона тоді не тільки сама з толоки пішла, а й гурт за собою повела. А той гурт по домівках не розійшовся, а на Домашине болото повіявся, наче то була для нього найпремиліша дорога. Тут стали ходити по землянках та по обдертих хатах, які ще й досі не були соломою вшиті. Стали говорити домашанам: що ж це воно на світі діється, га? А домашанам і казати нічого не треба було, домашани й самі вміли за свої кривди говорити незгірше за інших.

До Балка! До Балка! Він голова сільради, він за весь цей будівельний матеріал у районі вмовлявся, то він має й раду дати йому хазяйську, неабияку. Бо коли вже Балко не зуміє по-розумному повернути, то х то ж зуміє? Ві і на світі пожив стільки, скільки не кожен годен, і війну одвоював так, як не кожен одвоює, і поставили головою його тому, що таки має голову, не абищо.

Посходились до Балкової хати не тільки з Домашиного болота, а й з Кривого кутка. Заповнили обійстя, дорогу теж, діти позалазили на верби та на осокори, щоб видніше було. Навіть кілька бабів таких старих-престарих прийшло, що вони тільки на Великдень із печей своїх злазять, та й то лише по тих роках, коли сонечко добре гріє.

Балко второпати нічого не міг. Дала держава дерева, допомгла чим могла, — дякувати слід. А чого невдоволені? Допомогти кожному, хто постраждав, поки що не в силі. От нехай трохи важчі рани позагоюємо, тоді вже всім, неодмінно...

Юрма гула: от як назбирати повне відро хрущів, накрити їх кружечком, а вони починають шамотіти, шурхотять, труться,

потріскуючи, одне об одного, лазять одне по одному, — так і збаражчани гули.

Балко стояв-стояв, дивився-дивився, а потім гнів його взяв. Кинув шапкою об землю, ногою тупнув. Подіяло — угомонилися, здивовані, що в завжди спокійного Балка луснув терпець...

— Ти кажи! — тицьнув пальцем у Ганку. — Найбільше репетуєш, то, мабуть, болить тебе найдужче.

— А що казати...

Тільки Ганка почала, як люди з Кривого кутка знову загомоніли, заворушилися — і потонули Ганчині слова в гаморі. Тоді Балко сплюнув спересердя і в хату свою подався, дверима хряснувши. А щоб до нього не ліз ніхто — замкнувся. Зазирали у вікна — лежав голова сільради на тапчані, обличчям повернувшись до стіни, а біля ніг його сидів рябий кіт і спокійно вмивався. Стукали в шибку, то Балко так і не обернувся. Почав народ потроху розходитись, позоставались лише найзатятіші, а серед них — Ганка.

Зрештою впустив до хати Балко людей, сказав сідати. Повсідались уздовж стін по ослонах. Перебиваючи одне одного, пояснили, чого зібрались.

— Он воно що, — мовив Балко. — А я думав — чи не комар на мусі оженився, що ви такі!

Не всміхнулись на його жарт — дуже важливе діло привело їх сюди.

— А ти от, Ганко, — звернувся до молодиці, — начебто й не Кривому кутку живеш, і не на Домашиному болоті...

— На Хацапетівці я, — похмуро мовила Ганка.

— То чого ж так тримаєшся, наче тебе найбільше заїдає?

— Бо заїдає, — так само похмуро відповіла.

— Аж почорніла...

— Бо хіба не почорнієш?

— Отак правду любиш?

— А що ж іще любити, як не правду?.. Краще відповідайте, що будемо робити!

— Ладна, бачу, ламати все, щоб на Домашине болото переносити? А от якби ти жила на Кривому й отак заходилися розносити твою хату, ще й не поставивши її до пуття? Добре було б тобі?

— Страх як добре! — буркнула Ганка.

— Отож-то, — погодився Балко.

— Але ж несправедливо, — аж тіпнуло молодицею. — Що ж це воно виходить, га?

— Подумати треба, — тільки й сказав Балко.

— А на Кривому кутку... ставити чи ні?

— Ставити, — твердо сказав голова.

У наступні дні на Кривому геть зовсім мало людей збиралося — здебільшого сусіди, родичі. Решта ж чомусь не приходила, то вже й кликати перестали. Та й ті, що на толоку з'являлися, працювали хоч і не з опущеними руками, зате й не кипіло все довкола них. Непевність була в душах, лінь якась неспогадана. Начебто й хати нові зводять, начебто й святково має почуватись, а празниковий настрій зник, ніби й не було його.

Ті, що на Кривому кутку живуть, обминали Ганку десятою дорогою. І вона — все може бути! — сама не ходила туди і дітям своїм заборонила. Зате люди з Домашиного болота, забачивши молодицю, перші з нею віталися, а кількоро навіть гостинці їй такі-сякі принесли: одне — сиру трохи, друге — четвертину старого сала, а третє, то й зовсім абищицю — кілька грушок сушених...

А для Домашиного болота таки виписали дерева! Знайшовся в районі один — чи навіть двоє — з отих колишніх партизанів, що заїжджали тоді в Збараж. Навіть розповідь його передавали потім по всьому селу: як зарізали в одній хаті єдину курку й пригостили його разом із товаришами, як валянок для нього десь відшукали на ліву ногу, бо на правій тримався, а на лівій зовсім розлізся... То цей чоловік і допоміг, хоч, звісно, не легко йому було це зробити.

За якийсь час почали й на Домашине болото завозити дерево. А люди з Кривого кутка навіть приходили і помагали обробляти його. Бо що б там не було, а їм таки поставили хати...

А Ганка... Ходила, помагала... Та все ж таки брав її душу якийсь дивний жаль: чому ж це вона не живе на Домашиному кутку? Коли б тут жила, то хіба пошкодувала б чи стріхи своєї, чи сіна, якби лежало на горищі, для партизанських коней? Та нічого вона не пошкодувала б. Сорочку із себе зняла б — їм на бинти віддала б, останні свої шкарбуни зняла б зі своїх поморожених ніг, але... не заглянули до неї вони, до інших заглянули.

А якби... то і їй би вже дали матеріалу на хату, і їй би вже зводили, а так — ще коли все те станеться! Вірила, що станеться, проте кому не хочеться, щоб якомога швидше. Усім хочеться. Добре, що хоч у неї не землянка, що хоч не сиро та діти не простуджуються. А й до неї прийде черга, тільки якби час...

Із сусідами Гомозами можна було б сто років прожити й не посваритись, та якби-то все од Ганки залежало! Якби! Старий Гомоз — не чоловік, а картина: носить велику бороду, благообразний, ставний, спирається на костур з мідною бляшкою на кінці. Той костур тільки для стороннього ока, бо старий Гомоз ще в силі: бикові рога, щоправда, вже не скрутить, а потримати потримає. Бо коло землі не виробився. Скільки його знають, усе біля церкви крутився — то співав там, то причандалля всяке попам підносив, аж поки на церковного старосту вибився. До нього всі сільські баби й бігають, бо того попа щойно вигнали чи відізвали, на зміну йому нікого ще немає, а богомільні ж є, не перевелись іще. От Гомозові й пошана. І не тільки пошана. Коли повертається з похоронів, з порожніми руками ніколи не йде, неодмінно з мішечком або з корзиною, а там уже — хліб, калачі. Коли соборують кого, одспівують — він першій гість.

Церковного старосту звать Тодосом, а бабу його — Тодосихою. Худенька та згорблена, вона, проте, дуже швидка — схожа на мушку, яка літає й літає, дзижчить і дзижчить. Бо таки дзижчить, — любить Тодосиха поговорити, побазікати, потеревенити. Й про Боже згадує, а закінчує здебільшого тим, скільки та чого перепало батюшці на Паску чи Різдво, на родини чи на хрестини. Чим більше дають батюшці, тим святіші ці люди, бо біля батюшки і її Тодосові перепадає дещиця. У Збаражі говорять, що й Тодосиха могла б правити службу Божу, та не висвячують жінок на попів, що з жінки за всіх часів одне тільки виходило — попадя, не більше.

Хіба не однаково Ганці, хто в неї сусіди — слюсарі чи теслярі, штунди чи християни? Однаково. Вона до них на подвір'я й ногою ніколи не ступала і не збирається. Але Тодосиха до неї ходить, бо криниця в Ганки. Тягне її воду й тягне, носить її воду й носить. Хай. Ні земля від того не збідніє, ні Ганка від того не схудне. А вода в її криниці гарна — і їсти зварити, і випрати, й голову змити. Така холодна й чиста, що солодкою здається.

Отже, ходять по подвір'ю — хай ходять, вибирають її воду — хай вибирають. Але навіщо з року в рік подвір'я підкопувати й межу? Тільки навесні візьмуться порати свій город, то неодмінно трохи обійстя вкопають. Раніше з того боку, де їхній город, можна було возом заїжджати, а тепер уже не заїдеш, бо Тодосишину картоплю потовчеш і соняшники поламаєш. А як подумати, картопля й соняшники зовсім не Тодосишині, а Ганчині, бо город же на її подвір'я зайшов.

Аж одного разу, коли вже покопали городи, бачить Ганка, що її город наче поменшав. І що то за знак? Від поля в неї рів, з одного боку — трав'яниста висока межа, а з того, що від Гомозів, тільки стежечка. Стала приглядатись до тої стежечки, а вона ніби не там лежить, де перше. Й справді чи тільки здається? Навіть помацала її, а потім ще раз глянула збоку — не там!

Не інакше як Гомози перенесли її межу. Тільки додумалась до цього — і вже собою не могла звладати. Кинулась по заступ і взялась перекопувати, тільки закуріло. І в очах її темніло від гніву, весь світ здавався чорним, як земля, і саме повітря на смак було таке ж, як земля.

Бачила, що Тодос пройшов по вулиці, а чи глянув у її бік — не помітила. А вже через якусь хвилю вискочила Тодосиха. Низенька, зігнута, прокотилась прудкою ласочкою до Ганки. В круглих, як чорниця, оченятах попелясті іскрини мерехтіли, а губи, мов корінчики, — білі.

— Люди добрі, вона межу перекопує! — рипучим голосом проказала, так наче й справді зверталась до навколишніх людей.

Ганка сопла й завзято вергала землю.

— Люди добрі, вона хоче наш город забрати! — знову проскрипіла баба й оббігла навколо Ганки, наче хотіла дзьобнути й не могла зважитись. — Оце ж такі тепер злодії, посеред білого дня крадуть.

Вийшов Тодос із костуром, зупинився під хатою — високий, прямий. Тепер баба почала кричати так, наче йому все виповідала:

— Ми старі, в колгоспі не робимо, шануємо церкву й Слово Боже, то нас можна й кривдити! Ніхто за нас не заступиться. Немає правди, розтоптали, ніхто її не підніме...

Вона лементувала й лементувала, скарги та прокльони сипались з її грудей, як каменюччя, а старий Гомоз незрушно стояв під хатою, і біла

піна борода тремтіла од гніву. Врешті стали зглядатися й люди. Ганка випросталась і сказала:

— Вони вночі орали, то межу перенесли. Їм, бачте, землі більше треба, бо вони голодні.

Тодосиха стояла на своєму:

— Щоб я так жила, як це правда! Та щоб я ногою не ступала. Та щоб стільки світ сонця... От не гріх, що забожусь!

Старий Тодос повернувся й подибуляв до хати. Ганка зігнулась і перекопувала межу. Тодосиха не вдоволювалась:

— Люди добрі, ніхто їй межу не переносив, це вона таку ману пускає, щоб обібрати нас. А щоб ти на рівному спотикалась, а щоб тобі рідні діти під старість куска хліба не дали!

«Лайся, лайся, — думала Ганка. — А тобі таки й справді під старість рідні діти нічого не подадуть, бо не маєш ні роду, ні плоду».

— Твоя мати була жебруща, батько од заavidків умер, а брат через що перевівся? Бо заgreбуций був!

«Лайся, лайся, — в думках заперечувала Ганка. — Хай усі бачать, яка ти свята та божа. І Твій Тодос. Хай посміються з вас».

Тут і Бахурка надійшла. Зразу зметикувала, чого лемент стоїть, і:

— Покликати землеміра треба. А то зачепились...

Тодосиха вмовкла. Пильно глянула на Бахурку, затрусилась уся, ніби її пропасниця вдарила, настовбурчилось усе на ній — не людина, а колючка в живоплоті.

— А без тебе, Дунько, не звариться? Ти краще згадай, як твій батько був гарячої кваші напився, що потім не їсти, не пити не міг!

Знову з'явився Тодос під хатою, все такий же прямий, з костуром. Тільки вже костур у його руці підскакував, наче клював щось.

Урешті обізвався церковний староста — м'яким, мало не єлейним голосом:

— Мартохо, а йди-но до хати, бо маємо гостей.

Здається, не чула — насідала на Бахурку, сікалась, і в роті у неї було чорно від злості.

— А згадай, скільки вас було в батька, голі завжди ходили, бо не могли постаратись ні на сорочку, ні на спідницю!..

Бахурка ж ні пари з вуст. Стояла сполотніла, спантеличена, тільки зморшки здригались під очима. Прошепотіла:

— Я ж тільки землеміра хотіла покликати.

— Мартохо! А йди вже! — знову гукнув Тодос. — Гості чекають!

Мартоха, видно, й далі лаялася б, та тре було тікати від гріха. Знала, що гостей ніяких нема, що то хитрує Тодос, щоб не виставляти себе на посміховисько. Пішла. На півдорозі стала, перехрестилась:

— Настане пора — ти ще гризтимеш ту землю, Ганко. Будеш її гризти, будеш землею запивати й землею дихати.

«Говори, говори, — думала Ганка. — Тільки свого городу й пружка не дам і пів пружка не подарую. Бо я таки й справді землю їм, землею запиваю та ще землею дихаю».

Тодос із Мартохою посунули до сіней — провалились. Більше й не виходив ніхто. А Ганка перекопала межу і під шнурок протоптала там, де вона й була колись. Натесала кілків, позабивала обухом. І колючини наносила, виклала вздовж. Хай тепер спробує хто-небудь зазіхнути, хай...

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ